

Komentar in karta: 3/86 SLA V319.01 'koš'

Karmen Kenda-Jež

1. Gradivo

Za pomen 'visoka, spodaj zožena pletena posoda za prenašanje', knj. *koš* (ö), leksem *koš* prevladuje v celotnem jezikovnem prostoru, drugi zbrani leksemi, večinoma poimenovanja za (prevladujočo) različico take posode, pa se pojavljajo razpršeno, z izjemo leksema *korba* v rezijanskem narečju in nekoliko bolj strnjenegega areala leksema *oprtnik* na stiku med briškim, kraškim, tolminskim in obsoškim narečjem.

Pomenska razlaga je pripisana naslednjim leksemom: *koš* v T090–T091 je 'koš za gnoj', v T107 'koš za listje', v T236 'koš za seno'; *košara* v T124 'koš za listje', v T236 'koš za krompir'; *korba* v T268 'koš za pobiranje krompirja'; *listnik* v T191 'koš za listje'; *brencelj* v T094 'koš za listje'; *letven koš* v T244 'koš za listje'; *žbrinca* v T106 'koš za listje, seno', *žbrinčlja* v T099 'koš za seno', *zblinčja* v T084 'koš za listje'; *čivirec* v T119 'opleten koš za nošenje gnoja'; *kofa* v T152 'koš za rezanico'; *malinski koš* v T300 'manjši koš za na hrbet'; *prilastnik* v T300 'koš za krmo'; *gornjak* v T353 'koš za listje'; *korpec* v T373 'manjši koš'.

Leksem *žrlin* spada v pasivno besedišče govorcev v T005 (pospremljen je z pombo »jih nimajo«). Po podatkih v gradivu košev nimajo še v T123.

Kot nerelevantni so izločeni odgovori z izpričanim pomenom 'koš za na voz/voziček' (*koš* v T003, T006, T013, T071, T367, T370, T398, T403), 'priprava iz vrvi in lesenega ogrodja za prenašanje sena ali listja' (*krpele, locne* v T373, T376 in T378) in 'koš za čebele' (*koš* v T391).

2. Morfološka analiza

Koš < **koš-b* (< **kos-j-b*) 'koš' (*K- > ʔ- ≥ ∅ ≥ h-* v T025; *K- > ʔ- ≥ ∅ ≥ x-* v T028, T036–T038)

listni koš < **list-bn-ʔ-j-b koš-b* ← **list-bn-ʔ* (← **list-ʔ* 'list') + **koš-b*

senen(i) koš < **sěn-en-ʔ(-j-b) koš-b* ← **sěn-en-ʔ* (← **sěn-o* 'seno') + **koš-b*

gnojni koš < **gnoj-bn-ʔ-j-b koš-b* ← **gnoj-bn-ʔ* (← **gnoj-ʔ* 'gnoj') + **koš-b*

rezanski koš < **rěz-a-n-bšk-ʔ-j-b koš-b* ← **rěz-a-n-bšk-ʔ* (← **rěz-a-n-ʔ* ← **rěz-a-ti* 'rezati, sekati') + **koš-b*

rezanični koš < **rěz-a-n-ič-bn-ʔ-j-b koš-b* ← **rěz-a-n-ic-a* (← **rěz-a-n-ʔ* ← **rěz-a-ti*) + **koš-b*

- letven koš** < *(let)-tv-en-ъ koš-ъ ← *(let)-tv-en-ъ (← *(let)-tv-ъ / *(let)-tv-a ← neka stvnem. beseda, sorodna z stvnem. *latta* 'letev') + *koš-ъ
- malinski koš** < *(m̃lin)-b̃sk-ъ-j-ъ koš-ъ ← *(m̃lin)-b̃sk-ъ (← *(m̃lin)-ъ < *(m̃līn)-ъ ← lat. *molīnum*, *molīna* 'mlin') + *koš-ъ
- naramni koš** < *na-orm(-en)-bn-ъ-j-ъ koš-ъ ← *na-orm(-en)-bn-ъ (← *na- 'na' + *orm-a / *orm-e, rod. ed. *orm-en-e / *orm-o 'rama') + *koš-ъ
- pletен koš** < *plet-e-n-ъ koš-ъ ← *plet-e-n-ъ (← *ples-ti (< *plet-ti) 'plesti') + *koš-ъ
- oblačni koš**, nejasno, verjetno *ob-(v)olč-bn-ъ-j-ъ koš-ъ ← *ob-(v)olč-bn-ъ (← *ob-volč-i-ti ← *ob- 'ob, pri, okoli' + *volč-i-ti (← *vellī (< *velk-ti) *ṽlk-ǝ)) + *koš-ъ
- račnati koš**, nejasno, morda v zvezi z *rača* 'mreža za račji lov' < *rať-a (< *rat-j-a) (ESSJ III: 142) + *koš-ъ
- koš za pleči** < *koš-ъ za pleť-i ← *koš-ъ + *za 'za' + *pleť-e 'pleče'
- koš zaplečni** < *koš-ъ za-pleť-bn-ъ-j-ъ ← *koš-ъ + *za-pleť-bn-ъ (← *za- 'za' + *pleť-e 'pleče')
- koš ta mali** < *koš-ъ t- mal-ъ-j-ъ ← *koš-ъ + *ta/*tv/*tē/*tę 'ta' + *mal-ъ 'majhen'
- koša** < *koš-a
- košič** < *koš-it-ъ
- košara** < *koš-ar-a
- košar** < *košar-ъ / *(košar)-ъ ← madž. *kosár* 'košara'
- košura** < *koš-ur-a
- listnik** < *list-bn-ik-ъ ← *list-bn-ъ ← *list-ъ 'list'
- oprtnik** < *o(b)-p̃vrt-bn-ik-ъ ← *o(b)-p̃vrt-bn-ъ ← *o(b)-p̃vrt-i-ti ← *o(b)- 'ob, pri, okoli' + *p̃vrt-i-ti 'privezati (tovor na hrbet)'
- oprtnjak** < *o(b)-p̃vrt-b̃n-ak-ъ (< *o(b)-p̃vrt-bn-j-ak-ъ) ← *o(b)-p̃vrt-bn-ъ
- gornja/k** < *gor-b̃n-ak-ъ (< *gor-bn-j-ak-ъ) ← *gor-b̃n-ъ (< *gor-bn-j-ъ) 'gornji, zgornji' (← *gor-ě 'gori, zgoraj') / *gor-bn-ъ (← *gor-a 'gora', 'gorski gozd') (// ≥ n v T353)
- krosna** < *krosn-a 'lesena konstrukcija, lesen izdelek'
- pletенec** < *plet-e-n-ъc-ъ ← *plet-e-n-ъ (← *ples-ti (< *plet-ti))
- pletенica** < *plet-e-n-ic-a
- pletерka** < *plet-er-ъk-a
- prilastnik** < *pri-lbz-t-bn-ik-ъ ← *pri-lbz-t-bn-ъ (← *pri-lbz-t-ъ ← *pri- 'pri' + *lbz-a-ti *liž-ǝ (< *liz-j-ǝ) 'lizati' (prim. sln. *prilast*, *prélast* 'priboljšek pri živinski klaji'; ESSJ II: 235 *obolzniti*)
- korba** < *(korb)-a ← srvnem. *korbe* 'košara'
- korp** < *(korp)-ъ ← srvnem. *korp* 'košara'
- korpa** < *(korp)-a
- korpec** < *(korp)-ъc-ъ
- cajna** < *(cajn)-a ← avstr. nem. *Zeine*, *Zaine* 'ročna torba'

pukljač < *(*pukl*)-ač-b ← bav. nem. *Puckel*

pukeljkorp < *(*pukl*korp)-b ← kor. nem. *Puckelkorb* 'nahrbtni koš'

puta < *(*put*)-a ← bav. srvnem. *put(t)e* 'posoda, brenta'

žerlin < *(*žerlin*)-b ← ben. it. *gerlino* 'košek'

kofa < *(*kof*)-a ← ben. it. *cofa* 'košara iz vrbja' (Manzini – Rocchi 1995: 50)

čivirec < *(*čivir*)-bc-b ← ben. it. *čiviera* 'nosila' (Manzini – Rocchi 1995: 221)

dzej < *(*zej*)-b ← furl. *zei* 'koš'

žbrinca < *(*žbrinc*)-a ← furl. *sbrinzie* 'vrsta okrogle košare iz debelih vrbovih šib, ki se uporablja za shranjevanje sena ali trave kot piče vprežni živini med potjo'

žbrinc/lja < *(*žbrincj*)-a ← furl. *sbrinzie* ($l \geq l$ v T097, T099)

zblinčja, nejasno, verjetno v zvezi z *žbrinc/lja* ($l \geq l$, po asimilaciji *r-lj* \geq *l-lj*, po asimilaciji *clj* \geq *člj*, po disimilaciji *ž-č* \geq *z-č*, pred spremembo *lj* $>$ *j* v T084)

brencelj, nejasno, morda v zvezi s furl. *sbrinzie*, kar je etimološko povezano s sln. *brenta* (← ben. it. *brenta*, furl. *brènte* 'brenta, čebrič')

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *žerlin* v T005, *krosna* v T012, *pukljač* v T033, *zblinčja* v T084, *cajna* v T088, *čivirec* v T119, *prilastnik* v T300 in *gornjak* v T353. Kot enkratnice s *koš*- so kartirani leksemi *košič* v T124, *košura* v T152 in *košar* v T405.

Kot enkratnici s *plet*- sta kartirana leksema *pleteneč* v T063 in *pletenica* v T098.

Kot enkratnica z *opr*t- je kartiran leksem *oprtnjak* v T151.

Kot enkratnica z *žbrinc*- je kartiran leksem *žbrinca* v T106.

Kot enkratne besedne zveze s *koš* z levim prilastkom so kartirani leksemi *listni koš* v T010, *naramni koš* v T255, *malinski koš* v T300, *oblačni koš* v T385 in *pleten koš* v T417.

Kot enkratna besedna zveza s *koš* z desnim prilastkom sta kartirana leksema *koš zaplečni* in *koš za pleči* v T080.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *dzej* in *koš te mali* v T063, *košara* v T124 in T267, *kofa* v T152, *seneni koš* v T231 in T234, *rezanični koš* v T236, *letveni koš* v T244, *gnojni koš* v T255, *račnati koš* v T385 ter *korpec*, *pleterka* in nerelevantna odgovora *locne* (im. mn.) in *slamnjača* v T373.

Kot nerelevantni so kartirani odgovori *kripe* v T003, *koš* v T006, T013, T370, T391, T398–T400, T403, *kripele* v T373, T376, T378, *locne* v T374 in opisno poimenovanje *spleteni koš za na voz* v T367.

S simbolom za »ni poimenovanja« je kartiran odgovor v T123.

4. Uporabljena dodatna literatura

LIÖ (https://lio.e.dioe.at/db?q=all_fields,pucklkorp, dostop 22. 8. 2022); Manzini – Rocchi 1995

5. Primerjaj

SLA: V320.01 *jerbas* (3/87), V471.01 *oprtni koš* (3/88), V472.01 *brenta* (3/89);
OLA: 474; ALE: /; SDLA-SI:455 *koš na vozu*; ALI: 6131, 6137 *oprtni koš*;
ASLEF: 5968, 5974 *oprtni koš*, 3283 *koš na vozu* (T155 *šivjéra*); HJA: /;
LinGeH: /; ÚMNYA: /

6. Etnološka osvetlitev

Koš je bil prvotno visoka pletena posoda, pri vrhu navadno širša kot pri dnu, namenjena za prenos različnih, največkrat bolj sipkih bremen. Prazen ali z bremenom napolnjen koš se je prenašal s pomočjo enega ali dveh upognjenih lesenih držajev. Oprtni koši so imeli na eni strani bolj ravno steno z vzdolžno vgrajenim klinom za pritrditev enega ali dveh oprtnih pasov, trakov ipd., izdelanih iz ovitega vrbja, beke, srobota, ozko tkanih trakov, usnjenih, v novejšem času pa tudi plastičnih trakov oz. pasov.

Koši brez oprt so imeli zgoraj po enega ali dva usločena lesena ročaja za lažji oprijem in nošenje polnega koša. Najlažje je bilo prenašati koše z dvema ročajema, ki sta v obliki loka izstopala iz zgornjega, zadnjega, večinoma ojačenega končnega opleta. Pri nekaterih koših so bili oprijemni ročaji vgrajeni kar v vrhnji obroč, oprijemalni lini pa sta bili izdelani v zadnjih vrstah opleta iz vrbja.

Koši z enim ali dvema ročajema in brez oprt so se med seboj razlikovali glede na krajevno pletarsko izročilo, rokodelsko spretnost pletarjev in uporabo gradiv, predvsem pa glede na namembnost. V vasi Šentpavel pri Šentvidu pri Stični in njeni okolici so izdelovali *cambahe*, značilne trebušasto oblikovane koše z enim samim oprijemnim ročajem v obliki večjega loka. V sosednji Artiži vasi so trebušasto pleteni koši imeli tudi po dva ročaja in ravno okroglo dno, uporabljali pa so jih za prenašanje trave in sena. V Malem Kalu pri Šentvidu pri Stični so v 50. letih 20. stoletja na kmetiji pri Lipavcu uporabljali valjasto oblikovane koše z ožjim lesenim okroglim dnom in močno razširjenim zgornjim delom, kamor je bila vstavljena lesena ročica. Koš naj bi bil hišni izdelek, uporabljali so ga za prenašanje listja in trave. Na Dolenjskem in predvsem v slovenski Istri so za prenašanje sveže trave in sena uporabljali tudi redko pletene koše. V Velikem Banu jugovzhodno od Šentjerneja so na kmetiji pri Zavrlčanu izdelovali valjaste *šprikljaste* koše iz redko povezanih leskovih vej brez ročajev ali oprt in jih uporabljali zlasti za prenašanje sena. Podobno redko pletene, vendar bolj nizke in čokate koše so izdelovali in uporabljali v slovenski Istri in na slovenskem in italijanskem delu Krasa. V kraju Repen severno od Trsta so takšne koše uporabljali za prenašanje sveže trave, sena in listja.

V zadnjih desetletjih se izgublja raznovrstnost pokrajinsko, krajevno in tudi domačijsko izvirno zasnovanih košev. Uvajajo se nove tehnologije obdelave zemlje in mehanizirani načini prenašanja bremen, nove pojavne oblike košev pa z dediščino pogosto nimajo veliko skupnih oblikovnih potez, saj so tudi nova gradiva povsem drugačna od prvotnih. Spremembe so najbolj očitne pri zasnovi in oblikovanju košev – posod za odlaganje odpadkov – v gospodinjstvu. Marsikje so povsem nova

sestavina bivalnega okolja in niso več vezani na kmečko delovno okolje. V gospodinjstvih, uradih, lokalih, trgovinah so v rabi različni koši za smeti, izdelani iz pletenega naravnega šibja, plastičnih trakov, iz pločevine, polne plastike, pa tudi iz tkanin. Nekateri koši so preurejeni v otroška igrala, shrambe za igrače, zelo priljubljeni so različno oblikovani koši za shranjevanje umazanega ali opranega perila. V zelo prirejanih oblikah so koši pomembna tehnična sestavina več športnih zvrsti, npr. košarke.

Prim.: Grafenauer 1970; Ložar 1944; Valenčič 1970a

7. Skica

